

Familie, musik og taknemlighed

Musiker Henrik Chaim Goldschmidt fortæller her for første gang om sin families historie. Han skriver om deres vej gennem Anden Verdenskrig, hvordan hans farfar og dennes tre søskende overlevede Holocaust, og hvordan deres overlevelse, flugt og evne til at bygge en helt ny tilværelse op igen er drivkraften bag hans virke i dag.

Af Henrik Chaim Goldschmidt

Jeg bliver ofte spurgt, hvorfor jeg har skabt fredsorkestret Middle East Peace Orchestra; hvorfor jeg har brugt min tid på at rejse rundt i verden for at danne et orkester, hvor musikere mødes i samarbejde på trods af stor forskellighed. Hvorfor er det vigtigt for mig at invitere jøder, muslimer og kristne musikere fra Israel, Palæstina, Syrien, Egypten, Irak, Iran, Kurdistan, Tyrkiet, USA og Europa til at spille musik sammen på trods af de stærke fjendebilleder, vi er vokset op med? Hvorfor bruge så megen tid på noget, der kan synes så naivt? Jeg bliver ofte spurgt, hvorfor jeg – som jødisk musiker – rejser til Ramallah, Jenin, Nablus og spiller musik med unge palæstinensere. Hvorfor rejse ind i fjendens lejr og spille musik? Hvorfra kommer motivationen?

De senere år bliver jeg yderligere spurgt, hvorfor jeg har skabt en musikskole på Nørrebro, hvor flere end 200 børn får gratis musikundervisning. En skole for børn med særlige behov. En skole, hvor børn med vidt forskellige baggrunde kan mødes i musikken og skabe venskaber på kryds og tværs. Hvad er min personlige drivkraft i alle disse tidskrævende projekter? Det vil jeg, så godt jeg kan, søge at besvare i denne artikel. Jeg vil fortælle om mine bevæggrunde og min følelse af taknemlighed og forpligtelse.

Min farmor, Jella Goldschmidt, fortalte mig for mange år siden, at man kunne reparere verden med musik. Det forstod jeg ikke betydningen af som barn, men

jeg oplevede dog meget tidligt en følelse af glæde og samhørighed, når jeg stod ved klaveret og sang sammen med min mor. Begge mine forældre spillede klaver, min far spillede også klarinet, og der var musik i familien. Når vi fik besøg fra udlandet, skulle jeg gerne synge og optræde. Jeg forstod ikke altid den tyske tekst, jeg havde lært, men jeg kunne tydeligt se glæden i onklernes øjne, når jeg sang. Særligt onkel Walter, som kom fra Schweiz, lyttede og blev rørt. Dengang vidste jeg intet om, hvad han havde oplevet i livet. Jeg vidste ikke, hvad resten af familien havde oplevet. Men jeg fornemmede vigtigheden af musikken. Der blev lyttet intenst, og man skulle være stille, når der blev musiceret. ”Den, der kan spille musik, er rig”, sagde min farmor. De ord skulle senere blive en stor inspiration for mig.

Jeg opfatter mig selv som et mirakelbarn. For mig er det et mirakel, at jeg blev født i et fredeligt land. I et land med frihedsrettigheder for alle, med et velfungerende folkestyre, tolerance og gæstfrihed. Et land uden racisme og fordomme. Et vidunderligt land i en vidunderlig tid. Det var på Rigshospitalet, jeg kom til verden. Det var i 1959, og der var fred og optimisme i Danmark. Min far, Ernst Goldschmidt, er født 26 år før mig. Hans situation var helt anderledes. Han blev født i 1933 i Frankfurt am Main i Tyskland – et halvt år efter Hitler var kommet til magten. Det kunne næsten ikke være værre. Min far blev født præcis på det tidspunkt, hvor Tyskland ændrede sig markant, og sammen med sine forældre og to ældre

Familie, musik og taknemlighed

søskende blev han diskrimineret fra den dag, han blev født. At min far, hans søskende og forældre samt flere af hans kusiner, onkler og tanter overlevede nazismen, er helt mirakuløst. Og det er ud fra det mirakel, jeg fortæller min historie.

*Elisabeth, Marga, Helmuth (min farfar) og
Walter Goldschmidt. Breslau, ca. 1912.*

Dette er historien om min fars familie, og det er historien om taknemlighed. En taknemlighed, jeg fyldes af hver eneste dag, og som giver mig lyst og energi til at arbejde for fred og tolerance i verden. Da jeg hverken er læge, som min far, eller sygeplejerske, som min søster, eller advokat, som min bror, men blot er musiker, kan jeg ikke direkte hjælpe eller helbrede syge. Jeg kan heller ikke give juridisk hjælp til folk i nød. Det eneste, jeg kan, er at spille musik. Jeg skænker derfor musik til venner og til fjender. Jeg skaber rammer for musikalske møder på tværs af religion, etnicitet, kultur og politiske holdninger. Jeg opfatter min opgave – ligesom ”læger uden grænser” – som værende en slags ”musiker uden grænser”. Jeg rejser gerne rundt i verden og spiller musik – også i de områder, hvor det er vanskeligt at være jøde. Jeg spiller med samme glæde i Ramallah, Jenin, Nablus og Betlehem som i Tel Aviv, Haifa og Jerusalem. Jeg spiller med samme glæde på åben gade i Nablus som i Operaen i København, og jeg synger og spiller overalt, hvor der måtte være behov.

For at forstå, hvor min drivkraft kommer fra, vil jeg fortælle om min familie. Jeg har haft et årelangt samarbejde

med min far for at få vores familiehistorie belyst, og uden hans utrættelige research ville historien ikke være så overvældende og rig på detaljer. Her kommer den – i meget kort form.

Familien Goldschmidts oprindelse

Familien Goldschmidt stammer fra byen Breslau, hvor min farfar blev født i 1902.¹ Den jødiske slægt havde boet i byen i mere end 100 år. Breslau var en stor tysk kulturby i delstaten Schlesien. Efter Første Verdenskrig blev landegrænserne trukket på ny, og i dag hedder byen Wrocław og ligger i Polen. Schlesien fik fuld religionsfrihed i 1742. Det skete ved freden i Breslau den 11. juli, hvor Maria Theresia af Østrig blev tvunget til at afstå store dele af Schlesien under Den Østrigske Arvefølgekrig til Frederik 2. af Preussen. I den nye preussiske provins, som Schlesien nu var en del af, var der blandt reformerne en nyordning af administrationen og retsplejen og fuldstændig religionsfrihed for alle trossamfund. Det bidrog til hurtigt at gøre Schlesien til en integreret del af det preussiske regime, og Preussen bevarede kontrollen over Schlesien frem til Første Verdenskrigs afslutning.²

I de sidste tre årtier af 1800-tallet efter den fransk-tyske krig i 1870/71 samledes det tyske rige, og der opstod en betydelig nationalisme og patriotisme, hvor målet var at samle alle tysktalende i ét land. I denne periode oplevede Schlesien, som fortsat var en del af Preussen, en meget stor økonomisk udvikling og fremgang blandt andet på grund af stålindustri og store kulminer. Breslaus befolkning steg fra ca. 208.000 i 1871 til 512.000 i 1910. Ikke blot på det industrielle område var udviklingen betydelig. Breslau konkurrerede med Berlin om at være Tysklands finanscenter, og byen udviklede sig til at blive det østlige Tysklands administrative, økonomiske og kulturelle centrum. Det tyske kejserrige havde ingen statslig religion. I Preussen var der flest protestanter, men også mange katolikker og ca. en procent jøder. I Breslau var der betydeligt flere jøder: 14.000 i 1871 og over 20.000 i 1910, hvor det var den tredjestørste jødiske menighed i Tyskland.

Blandt jøderne var der som i den øvrige befolkning en stærk nationalisme, og derfor valgte mange jøder assimilation frem for en fortsat nær tilknytning til det mosaiske trossamfund. Ganske mange skiftede religion eller lod deres børn døbe, uden at de dog selv ophørte med at bidrage til synagogen, og denne ændring i religion betød ikke et brud med samhørigheden i den jødiske befolkningsgruppe.

Breslau var en kosmopolitisk by præget af stor indvandring fra Polen, Østrig-Ungarn og fra mindre udviklede dele af Tyskland. Også den etniske blanding af immigranter var stor. Ønsket om assimilation var stærkt, men socialt avancement i den hurtigt ekspanderende økonomi var dog i høj grad afhængig af, at man som immigrant tilegnede sig den tyske identitet. Tysk identitet blev fremskyndet af, at der var skolepligt med undervisning på tysk. Ligeledes blev der indført værnepligt, og man måtte ikke forlade hæren uden tyskkundskaber. Tilslutning til "tyskhed" gav prestige, og på den måde fik man adgang til de attraktive stillinger.

I dette frodige miljø med vækst og velstand boede familien Goldschmidt. Goldschmidt-familien kan føres langt tilbage. Familien stammer formentlig fra Spanien, hvor alle jøder i 1492 blev tvunget til at forlade landet ved udvisning og måtte finde andre steder at leve. Dengang hed familien Segal – navnet Goldschmidt kom først til senere – og efter knap 100 års vandring nåede nogle efterkommere til Altona i slutningen af 1500-tallet. Altona er i dag en del af Hamborg, men på daværende tidspunkt var Altona beliggende i Slesvig-Holsten, som var en del af Danmark. Jøderne i Altona havde særlige privilegier udstedt af den danske konge. Mine forfædre forlod Altona i midten af 1600-tallet og tilbragte tid i Hannover og senere i Potsdam og Berlin, men fra begyndelsen af 1800-tallet var familien i Breslau.

Det samme gælder familien Kern, der ligeledes har levet i området i hvert fald siden 1780. Theodor Kern blev født i Brünn (Brno), som dengang hørte til Mähren, og hans søn Alois Kern blev direktør for en mine i Oberschlesien og flyttede senere til Breslau. Hans datter, Selma Kern (13.06.1869-05.01.1904)

– min oldemor – blev den 25. oktober 1894 gift med Leopold Goldschmidt (08.12.1859-26.04.1921), og i løbet af de efterfølgende otte år fik de fire børn:

1. Walter Goldschmidt, født den 13. oktober 1896 i Breslau, død den 7. december 1967 i Zürich.
2. Elisabeth Goldschmidt, født den 27. april 1898 i Breslau, død den 13. februar 1967 i St. Aubin, Schweiz.
3. Marga Goldschmidt, født den 30. september 1900 i Breslau, gift den 9. marts 1925 med Ernst Friedenthal, født den 17. november 1897 i Breslau. Marga døde den 22. marts 1985 i Skotland.
4. Helmuth Goldschmidt, født den 25. oktober 1902 i Breslau, gift den 20. maj 1926 med Jeltje – også kaldet Jella – Jolles, født den 30. juni 1903. Helmuth døde den 3. november 1978 i København.

De fire søskende voksede op i Breslau og fik deres uddannelse i Tyskland. De to ældste forblev ugifte, men var erhvervsaktive, indtil Hitlers racelove gjorde fortsat ansættelse umulig. De to yngste blev gift og fik børn og boede i 1930'erne i respektive Berlin og Frankfurt. Emigration var vanskelig, men alle fire overlevede Holocaust, og deres mirakuløse flugt illustrerer, at der både i Tyskland og Danmark var personer, der var parate til at hjælpe jøder i sikkerhed med betydelig risiko for deres eget liv. Min farfar og hans tre søskende med ægtefæller og børn overlevede altså alle på mirakuløs vis Holocaust. Det vil jeg gerne fortælle om med stor hjælp fra min far.

Fire søskendes vej gennem Holocaust

Min farfar Helmuth Goldschmidts ældste bror Walter kæmpede for Tyskland i Første Verdenskrig sammen med Ernst Friedenthal, som senere blev gift med Marga Goldschmidt og således blev min fars onkel og Walters svoger. Ernst Friedenthal – med det smukke efternavn – var også af jødisk slægt, og selvom de to svogre følte sig mere tyske end jødiske, og selvom begge meldte sig frivilligt til den tyske hær i 1914 for at kæmpe for deres fædreland, blev de begge senere i livet sendt i koncentrationslejre, hvor de tilbragte år af deres liv.

*Siska, Ernst (min far), Leopold og Michael Goldschmidt.
Danmark, 1940.*

Walter fik en købmandsuddannelse og blev i 1920 ansat hos firmaet Coutinho, Caro & Co. Han var i mange år ansat i hovedkvarteret i Hamborg, men efterhånden som de politiske forhold strammede til, undersøgte han mulighederne for udvandring. Et partnerfirma i Antwerpen skaffede ham et visum og ansættelse, og i juni 1938 udvandrede han fra Tyskland og vendte aldrig tilbage. Han boede således i Antwerpen, da krigen brød ud i september 1939, og da Belgien blev angrebet af tyskerne den 10. maj 1940. Ved tyskernes angreb blev Walter arresteret af belgierne på grund af sit tyske pas, sat på et tog til den franske grænse og interneret i en lejr af franskmændene. Denne lejr lå vistnok i Pyrenæerne. I et brev fra Cuba i 1942 omtaler han sin fætter, Hans Goldschmidt, der angives fortsat at være i Les Milles, der ligger uden for Aix en Provence, ikke så langt fra Marseille.³ Hans Goldschmidt blev senere deporteret fra Camp des Milles og omkom i Auschwitz i 1942. Måske har Walter tilbragt nogen tid i en lejr nær Pyrenæerne først og er senere overflyttet til Les Milles. I alt var han interneret i et års tid fra 1940-1941.

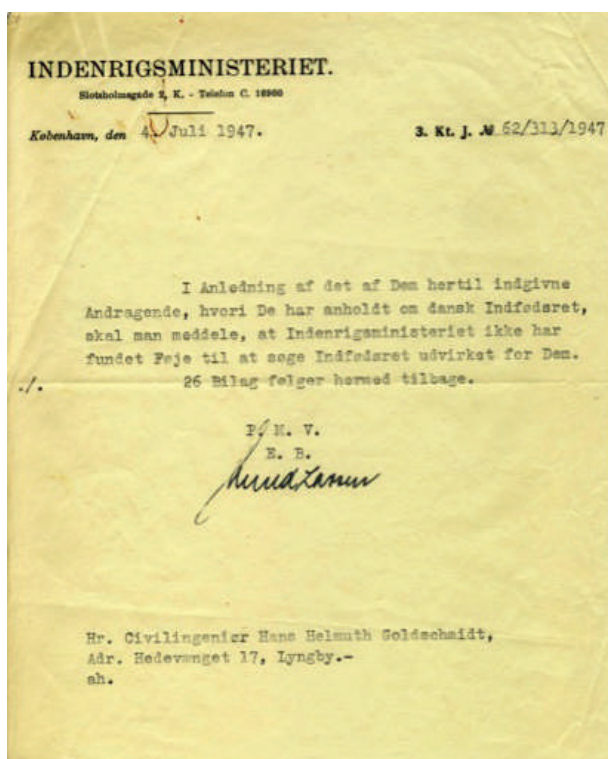
Tvunget af ufatteligt grusomme livsbetingelser oplevede Walter den tragedie at måtte efterlade sin egen fætter i lejren, da det ved hjælp udefra lykkedes ham at komme ud. Det var kun muligt at forlade lejren, hvis man havde et visum til et fremmed land samt visa til lande, man skulle passere for at nå frem til destinationslandet. Walter fik et visum til Cuba, som blev købt af Thys, en bror til Helmuth Goldschmidts

hustru Jeltje, som på det tidspunkt var emigreret til USA. Muligvis har også nogle af Walters forretningsvenner i New York bidraget. Det drejer sig om Herbert Winter og Ernest Wolff. Rejseruten er ukendt, men kan være foregået med skib fra Marseille til Lissabon og videre derfra med skib til Cuba. Muligvis var han med på et skib med emigranter, der skulle bringes til det "frie" Frankrig i Martinique i Caribien, men skibet blev kapret af englænderne og endte i Trinidad i Port of Spain. Herfra kom Walter til Cuba.

Walter tilbragte resten af krigsårene i Havana på Cuba, og det lykkedes ham der at oprette et lille firma med import af forskellige varer. Efter krigen ønskede han at vende tilbage til Europa, men ikke til Tyskland. Han fik på ny ansættelse i Coutinho, Caro & Co. og opbyggede firmaets filial i Paris, hvor han var direktør indtil sin pensionering i 1963. Han nægtede at bo i Tyskland og indlogerede sig på Hotel Raphael i Paris. Her boede han i 14 år. Walter fortsatte i en konsulentfunktion indtil sin død i 1967. Han havde planlagt at tilbringe pensionisttilværelsen i Schweiz sammen med sin søster Elisabeth.

Elisabeth blev uddannet lærerinde, men jeg har ingen oplysninger om hendes erhvervs-mæssige aktiviteter i tiden, før Hitlers racelove blev gennemført og gjorde det umuligt at undervise på de almindelige skoler. Elisabeth blev fyret fra sit job som skolelærer i 1934, men blev boende i Berlin, og nytårsaften 1938 blev hun påkørt af en bil og pådrog sig svære skader. Hun lå på et sygehus i fem måneder og havde derfor ingen muligheder for at forlade Tyskland. Efter sygehusopholdet flyttede hun sammen med sin svigerinde, Lotte Friedenthal, men senere boede hun forskellige steder i Berlin. Fra september 1942 boede hun på Pension Schwalbe i Mommsenstrasse sammen med andre jøder for at blive afhentet og transporteret. En politibetjent, som lavede deportationslisterne, lagde hele tiden hendes navn nederst i bunken. Hun har efter krigen søgt efter ham og fundet ham igen. Han reddede hendes liv. Den 7. december 1942 blev hun advaret om snarlig deportation, hvorefter hun måtte gå under jorden og boede hos venner og andre, der holdt hende skjult.

Desværre udstedte SS-lederen Heinrich Himmler den 23. oktober 1941 en forordning, hvorefter det blev forbudt for jøder at udvandre. Alligevel lykkedes det for Elisabeths svigerinde, Lotte Friedenthal, den 4. september 1942 at skaffe sig et falsk visum og tage toget fra Berlin til Basel, hvor hun, meget overraskende og uden store problemer, fik lov til at rejse ind i Schweiz. Hun blev modtaget af schweiziske gendarmere, der meddelte hende, at hun nu godt kunne lægge sin jødestjerne. I toget havde hun siddet på sin frakke, så man ikke kunne se stjernen. Hun blev i Basel resten af krigen, men vendte i 1948 tilbage til Berlin, hvor hun fik arbejde for en kirkelig institution.

Min farfar Helmuth Goldschmidts afslag på dansk indfødsret fra 1947.

Elisabeth har efter krigen omtalt de mennesker, der holdt hende skjult i første halvår af 1943, herunder en dame, Maria Gerhard, som havde hende boende i et par måneder. Hos hende boede også Lotte Friedenthal, før hun rejste til Schweiz. En del af tiden tilbragte Elisabeth i Baden-Baden og i Neckargemünd ved Heidelberg. De sidste dage før flugten var hun tilbage i Berlin, og

det blev kvinden Luise Meier, som ledsagede hende fra Berlin til den schweiziske grænse med et falsk pas. Luise Meier hjalp i alt 28 jøder med at flygte og er den dag i dag hædret i Yad Vashem, Israels officielle mindesmærke for jødiske ofre for Holocaust, som én af de retfærdige. I begyndelsen af juli 1943 organiserede Luise Meier en flugt for Elisabeth og et jødisk ægtepar, Bernhard og Eugenia Einzig. Luise Meier rejste selv med i toget, som kørte fra Berlin til Singen, nær grænsen til Schweiz. Hun havde skaffet falske pas til de tre jøder, men under en paskontrol gik det galt, og Bernhard Einzig blev arresteret og ført bort af Gestapo for øjnene af de tre magtesløse kvinder. Han døde samme år i koncentrationslejr, mens Elisabeth og Eugenia slap over Rhinen til Schweiz.

Elisabeth fik opholdstilladelse i Schweiz. Min far har imidlertid ikke kunnet få sagsakter ved henvendelser til forskellige arkiver i Schweiz. Vi er dog ikke i tvivl om, at Elisabeth har fået hjælp af sin moster, Marga Jadassohn, enke efter Josef Jadassohn, der døde 1936 og var en verdenskendt dermatolog (hudlæge) og vistnok også professor i faget i Bern. Deres søn, Werner Jadassohn, blev også hudlæge og professor i faget ved universitetet i Genève. Marga Jadassohn boede i sine sidste år hos Elisabeth i Pré de Sauges, et pensionat, som Elisabeth bestyrede indtil sin død i 1967. Mange i familien har været i pensionatet, og Walter købte en grund ved siden af (et vinbjerg) med henblik på at bygge en fælles bolig for de fire søskende. Familien Friedenthal ville gerne være med, mens Helmuth og Jella ikke ønskede at forlade Danmark. Projektet blev dog aldrig gennemført, idet Elisabeth pludselig døde af et hjerteslag. Walter gjorde sig herefter mange overvejelser omkring sin bopæl, blandt andet om han skulle flytte til Danmark, men ingen definitiv beslutning var taget, da han døde af et hjertetilfælde i en sporvogn i Zürich, ligeledes i 1967.

Marga, min fars yngre faster, blev ligesom sin storesøster Elisabeth uddannet skolelærerinde, men hun brugte – så vidt vi ved – aldrig sin uddannelse. Hun blev forlovet i 1924 med Ernst Friedenthal og gift i 1925. Ernst kom som nævnt fra en gammel jødisk Breslauer-familie. Han

fremskyndte sin studentereksamen i 1914 og blev student allerede som 16-årig. Herefter meldte han sig – 16 år og 11 måneder gammel – til den tyske hær, hvor han var aktiv under hele Første Verdenskrig. Han studerede herefter jura og blev i 1925 færdig som jurist og ansat i en bank i Weimar. Her gjorde han lynkarriere og fik snart en stilling som bankbestyrer i Berlin. Marga og Ernst fik tre døtre, Ray, Ruth og Marianne, og havde nogle gode år i Berlin op til 1930, hvor depressionen begyndte, og Hitlers magtovertagelse i 1933 kom som et chok. Deres mellemste datter døde pludseligt i 1935, og nazisternes racelove gjorde livet i Berlin meget vanskeligt. Familien Friedenthal – Ernsts familie – begyndte at udvandre til England og Schweiz, mens Ernst blev i Berlin. Han måtte forlade banken i 1936, og i 1937 blev han sendt i kz-lejren Sachsenhausen uden for Berlin.

Ernst slap ud af kz-lejren under den forudsætning, at han omgående skulle forlade Tyskland. Han opgav sit hjem i Berlin og rejste til Schweiz med sin familie. Men Ernst fik ingen ansættelse i Schweiz og sendte derfor sine børn til England og tog selv – sammen med Marga – videre til Holland. Det var meget smertefuldt for børnene, 12 og otte år gamle, at blive sendt af sted ”forældreløse” og uden sprogkundskaber til en omskiftelig, usikker og angstfuld tilværelse i et fremmed land. I august 1939 fik Marga og Ernst visum til at besøge børnene i England, og da Tyskland i september invaderede Polen, besluttede familien sig for at blive i England og endnu engang opgive deres hjem, denne gang i Amsterdam. Familiens økonomi var meget ringe.

Da Tyskland i maj 1940 angreb Holland og Belgien, blev familien interneret i en lejr på Isle of Man. Mænd og kvinder med børn blev adskilt. Familien sad i lejren i et år. I maj 1940 havde de britiske myndigheder i bestyrelse over de nylige tyske militærsejre i Holland, Belgien og Frankrig indført en politik med masseinternering af flygtninge, der kort forinden var kommet til landet. De arresterede blev betragtet som potentielle spioner og skulle deporteres til Caribien, Canada eller Australien. 27.000 personer, hovedsageligt jøder, der var flygtet fra Nazi-Tyskland, blev nu samlet og sat i interneringslejr.

Heldigvis fik Marga Goldschmidt og Ernst Friedenthal mulighed for at vende tilbage og bo i England fra maj 1941, som Ernst beskriver: ”Frie og levende”. I 1948 vendte familien – som den eneste del af slægten – tilbage til Tyskland, hvor alt naturligvis var taget fra dem, og de måtte starte et nyt liv igen fra bunden. Marga og Ernst blev boende i Tyskland resten af livet, mens deres døtre udvandrede til henholdsvis England og USA. Den ene datter giftede sig med en kristen, den anden med en jøde og førte meget forskellige liv.

Helmuth og Jella Goldschmidt

Her kommer historien om den yngste af de fire søskende, min farfar Helmuth Goldschmidt:

Helmuth blev uddannet ingeniør på det tekniske universitet i Dresden. Her mødte han sin hjertenskære, Jella, som også studerede. Jella kom fra en skilsmissemfamilie, hvilket var usædvanligt på den tid. Hendes far hed Andre Jolles, hendes stedfar hed Emil Wolf, og hendes mor, Mathilde, var født Mönckeberg og kom ud af en berømt Hamborg-slægt. Jella og Helmuth blev gift borgerligt på rådhuset i Breslau i 1926. Vidnerne var Ernst og Marga Friedenthal samt Jellas søster Jacoba. De spiste asparges, og herefter rejste brudeparret på bryllupsrejse til Wien.

I årene efter Første Verdenskrig var den tyske økonomi fuldstændig i bund. Fredsaftalen i Versailles var ydmygende for Tyskland, og enorme krigsskadeerstatninger blev pålagt landet. Tyskland lod derfor pengepressen køre uhæmmet, hvilket udløste en næsten grotesk hyperinflation. I 1923 gik det helt amok, og lønmodtagere måtte bogstavelig talt slæbe deres løn hjem i kufferter, nogle sågar i trillebøre. Senere samme år trykte Tyskland en pengeseddel på 100 milliarder mark. Denne voldsomme økonomiske uro gav de politiske strømninger i tiden mulighed for at vokse.

Op gennem tyverne oplevede familien Goldschmidt friheden inden Hitlers magtovertagelse. Jella droppede studierne og levede i Breslau som husmor. Hun læste, gik til koncerter og skrev digte. I 1927 rejste Jella og Helmuth på en ferietur til Italien, og da de tog af sted, sagde en

ven til dem: ”Nyd nu den tid, en sådan ubekymrethed kommer I *aldrig* mere til at opleve.” Det var Robert Hancke, søn af formanden for den jødiske menighed i Breslau. Og han fik ret.

I 1928 flyttede Jella og Helmuth til Frankfurt, og samme år blev deres første søn født. Han blev opkaldt efter sin farfar, Leopold Goldschmidt, som var død i 1921. Der kom to søskende til, Siska i 1930, og Ernst blev født i det skæbnesvangre år 1933, hvor Hitler overtog magten i Tyskland. Familiens liv ændredes drastisk, næsten fra måned til måned forværredes situationen. Børnene blev mobbet i børnehaven, og Siska blev smidt ud, da børnehavederen mente, at institutionen var i fare, når den husede tre ikke-ariske børn. Leopold måtte gå spidsrod op gennem rækker af betragtede forældre og børn på sin første skoledag til advarsel for alle sine ariske kammerater og deres forældre, som tog afstand fra ham. Børnene blev udstillet og mobbet. Jella forhindrede børnene i at lege med nabodrengen Klaus, da hans forældre konstant skældte dem ud og kaldte dem ”*Judenkinder*”, og snart var børnene fuldstændigt isolerede fra deres tidligere legekammerater.

Her er et udpluk af Jellas dagbog den 23. august 1935:

Efterhånden affinder vi os med ideen om at forlade Tyskland. Helmuth vil ikke blive tolereret på længere sigt i firmaet, og man vil forsøge at få ham til Persien. En anden plan, som vi har i hovedet, er Palæstina. Far har skrevet til en af sine gamle venner – Herr Berger – som nu bor i Palæstina og spurgte om, hvordan udsigterne er for at få arbejde.⁴

For familien Goldschmidt må tanken om Palæstina trods alt have været meget eksotisk.

I 1937 måtte Helmuth ikke længere vise sig på sit arbejde og blev sagt op. Alle muligheder for emigration blev herefter undersøgt, men uden held. Det kom derfor som et mirakel, at en dansk ingeniør på studieophold i Tyskland skaffede Helmuth en forbindelse til ingeniørfirmaet Christiani og Nielsen i København, hvor han blev tilbudt ansættelse i seks måneder på betingelse af, at han skulle rejse videre og ansættes i filialen i Buenos Aires.

Argentina var nu (måske) fremtiden for familien. Først skulle der skaffes visa. Jella sad i stille stunder og skrev i sin dagbog:

Den indre uro er svær at undertrykke, gad vide, hvad der bliver af os alle sammen? Det er en mærkelig tilstand, når man ikke længere har sin skæbne i egne hænder. Meget har føjet sig i rette øjeblik, men den evige usikkerhed gør det vanskeligt at være ligevægtig, og jeg fortryder ofte min egen irritation og pirrelighed.

Familien kom til Danmark i slutningen af 1937, og den 29. december flyttede de ind på C.F. Richs Vej på Frederiksberg. I Tyskland var der strenge regler for, hvad man måtte tage med sig, og hvad man ikke måtte tage med sig, når man emigrerede, men den mand, der skulle kontrollere, at alt gik efter reglerne, sad i en stor lænestol og læste i Bibelen. Familien fik derfor deres ønskede ejendele med sig til Danmark.

Eftersom familien havde planer om at skulle rejse videre til Argentina, blev børnene sendt i den tyske skole i København. Der var jo ingen grund til, at de skulle komme bagud, fordi de ikke talte dansk. Men det viste sig ikke at være nogen god beslutning. Siska blev nægtet rollen som engel i en skoleforestilling, fordi engle jo ikke kunne være sorthårede, og til Leopolds første børnefødselsdag, hvor Jella havde gjort sig umage og lavet dansk fødselsdagslagkage, kom ikke en eneste kammerat.

Da Helmuths opholds- og arbejdstilladelse skulle behandles i udlændingedirektoratet, skrev en dansk embedsmand ifølge Jella om sagsbehandlingen: ”Det forekommer mig på en måde urimeligt, at denne jøde skal indtage særstilling, fordi Christiani og Nielsen tager sig af ham? Nej til fast ophold, men tillader 6 mdr.” Den 1. september 1938 skrev Jella: ”Man har lige indskrænket indvandringmulighederne i Argentina. Vi er afhængige af konsulatets afgørelse.” Jella tilføjede: ”Konsulen er et skvat.”

Familien levede i konstant frygt for at blive udvist. De var statsløse, og kun gennem en utrættelig indsats fra firmaet Christiani og Nielsen i København, som gik

helt til justitsministeren, lykkedes det at holde familien Goldschmidt i Danmark. Opholdstilladelser blev givet hver gang med den tilføjelse, at yderligere forlængelse ikke var mulig.

Jella skrev i sin dagbog den 11. november 1938:

I Tyskland raser en jødeforfølgelse – Synagoger blev brændt ned og forretninger ødelagt, og jøder blev taget til fange. Overgrebene blev legitimeret med en polsk jødes attentat på en tysk ambassaderåd i Paris. Fra ”skjulte” postkort fra Elisabeth [Helmuths søster, red.] erfarer vi, at Ernst [Margas mand, red.] hører til de tusinder, som er blevet fængslet i Tyskland. Der bliver ved med at komme flere og flere restriktioner og forordninger, og fra nu kan lejligheder beboet af jødiske familier opsiges med 6 ugers varsel. Vi forsøger at sætte os i forbindelse med Marga og Elisabeth, men det værste er, at man ikke ved noget som helst med sikkerhed og heller ikke, hvordan man kan hjælpe. Jeg tænker efterhånden ikke på andet.

Midt i denne tid blev Jella gravid, og hun skrev:

Således kommer børn, uden at man har kunnet indvie dem i fremtidsplanerne. Der er trods alt en højere magt, som har det sidste ord. For mig er det en lykke, at vi ikke kan bestemme alt. Jeg glæder mig til en lille ny.

Den 30. januar 1939 skrev Jella: ”De sydamerikanske stater har stoppet al indrejse af jødiske emigranter – så vi venter bare. (...) Det skønneste ved hele måneden var et besøg på den danske opera [Det Kongelige Teater, red.], vi hørte Hoffmans Eventyr – det var en vidunderlig begivenhed.”

Børnene gik ikke længere i den tyske skole. Det var nu vigtigt, at de lærte dansk, og familien blev overrasket over, at alt var gratis i de danske skoler: Bøger, hæfter, tandpleje og svømning. Den 20. juli 1939 kom det fjerde barn, Michael, til verden, og den 1. september brød krigen løs. Jella erindrer at:

Vores liv blev først kritisk igen, da Tyskland besatte Danmark. En dag [1943? red.] fik vi besøg af den tyske Dr. Zassenhaus, som var læge i en lejr i Nordsjælland, hvor tyske soldater skulle rekreere sig, før de blev sendt tilbage til fronten. Vi kendte ham og hans søster fra Hamborg. Hun var nu tolk i DK mellem tyske fangevogtere og de danskere, som var taget til fange. Hun smuglede breve, mad og vitaminpiller ind til fangerne og blev kaldt ”fangerens engel”. Hendes tre brødre var alle i modstandsbevægelsen. Hun hed Hiltgun. Dr. Zassenhaus havde været i tjeneste som læge i Polen og havde set, hvad der foregik der. Han sagde, at vi måtte gøre *alt* for undgå deportation. Hvis det kom så vidt, skulle vi hellere åbne for gashanerne end lade os borttransportere.⁵

Familien havde ikke opgivet planen om at rejse til Argentina. Nu blev rejsen planlagt således, at Jella og en anden kvinde med tilsammen syv børn skulle rejse over Rusland til Argentina. Den rejse blev gudskelov ikke til noget.

Flugten til Sverige – og vejen tilbage

I Jellas erindringer fremgår det, at:

Jødeforfølgelserne satte ind her i landet i august 1943. Vi blev advaret fra flere sider, men børnene lå med gulsot og 40 i feber i soveværelset. De lå i lejligheden med lokum i gården.

Efter nogle dage blev de hentet og kørt til Frederiksberg hospital. De kunne fra hospitalet se lysskæret fra havnen, da tyskerne sprang den danske flåde i luften. Børnene troede, at det var englænderne, der var kommet.

Da advarslen om den store razzia i oktober 1943 kom, blev familien spredt. Ernst blev kørt direkte fra sygehuset ned til en gammel dame på Stevn, Siska blev sendt til en veninde, Leopold og Michael kom med Jella til Haraldsgave, et pensionat, som husede flygtninge. Helmuth kom hurtigt over til Sverige, men Gestapo eftersøgte hele familien og omringede lejligheden på C.F. Richs Vej. De bad varmemesteren ringe på og sige

gennem brevsprækken, at det bare var ham. Han gjorde det gerne, da han vidste, at familien allerede var væk. Også i skolen blev der søgt efter børnene, og skolelæreren advarede Jella om ikke at sende dem derhen.

Jella skrev: ”Jeg samlede mine børn sammen igen. Der blev hjulpet fra alle sider. Da der skulle være razzia i Haraldsgave, blev vi anbragt hos naboer rundt omkring. Ernst blev anbragt hos en familie, der ville adoptere ham.” Og samme sted i dagbogen:

Den 13. oktober var en rejsemulighed for os. Niels Plum – en trofast ven af familien – bragte mig et glas varm mælk om morgenen. Jeg havde ikke sovet. Så tog vi af sted med madpakker. Vi skiftede taxi et par gange undervejs og endte ved Roskilde Fjord, hvor Niels stødte til os og hjalp os på det lille skib, som skulle sejle os til Sverige.

En ældre jødisk dame var også med. Hun havde medbragt en kogt rødspætte, fordi hun var nervøs for, om maden undervejs var kosher. Kutteren sejlede klokken to om eftermiddagen den 13. oktober 1943 og gik gennem hårdt vejr ud i Kattegat, hvor Ernst var ved at ryge overbord, fordi han ikke kunne holde sig nede i den fiskekasse, hvori han var blevet anbragt. Siska og Leopold lå også i fiskekasser, mens Jella passede en søsyg fru Schottländer og den lille Michael i en lille kahyt under dæk. Kutteren landede ved Mølle på Kullen klokken et om natten den 14. oktober 1943, og der brændte lys i Sverige. Danmark var mørkelagt. I Sverige blev familien mødt af en mand, som fulgte dem til en opsamlingslejr, og allerede næste aften kom de med nattoget til Stockholm, hvor de blev genforenet med Helmuth.

I Stockholm blev familien godt modtaget og kunne efter kort tid flytte ind i en nybygget lejlighed i Bromma. Helmuth arbejdede meget af tiden hjemme og forsørgede sin familie. Børnene faldt til i Sverige, de lærte hurtigt svensk og fandt glæde ved vintersport. Da krigen sluttede i 1945, kunne familien Goldschmidt vende tilbage til København, og Helmuth kunne fortsætte sit arbejde hos Christiani og Nielsen, som han forblev trofast over for hele livet igennem. Finansieringen af flugten var uden tvivl også et anliggende, som firmaet havde været aktivt i. I familien var de naturligvis

lettede over, at krigen var forbi, og at de alle på nærmest mirakuløs vis var i live. Men 15 medlemmer, onkler, fætre og kusiner, var omkommet i Hitlers lejre, og blandt vennerne havde i hvert fald en enkelt taget sit eget liv.

Helmuth søgte flere gange om dansk indfødsret, men fik afslag. I 1952 lykkedes det dog endelig for familien at blive danske statsborgere. Deres fremmedpas blev annulleret den 21. maj 1952, som var en stor festdag i familien.

*I 1952 blev min familie danske statsborgere.
Deres fremmedpas blev annulleret i maj 1952.*

Historien om flugten er først de senere år for alvor blevet dokumenteret. I 2013 satte de tre søskende Siska, Ernst og Michael sig for at finde nøjagtig den flugtrute, de havde sejlet ad i oktober 1943. De tog ud til Roskilde Fjord med et billede af fiskekutteren. Og nu skete noget forunderligt. For de mødte en mand, som genkendte kutteren på billedet med det samme. Skibet var hans fars, og det var faderen, der havde reddet de tre søskendes liv 70 år forinden. Sønnen var også fisker.

*Elisabeth, Helmuth, Marga og Walter (stående) Goldschmidt.
Fotografiet er fra 1960'erne taget i Schweiz foran det pensionat, som Elisabeth bestyrede.*

Jeg vil nu slutte beretningen om min families mirakuløse historie. Min farfar, hans søskende, deres ægtefæller og børn overlevede Anden Verdenskrig, fordi de var heldige, og fordi de fik hjælp. Hjælp fra sande helte, der satte livet på spil for at redde andre. De fire søskende med familier har alle oplevet at flygte og bygge en tilværelse op fra grunden adskillige gange. De har måttet starte forfra i livet igen og igen. De har levet i angst og utryghed i årevis. De er blevet gjort til andenrangsmennesker i et racistisk, undertrykkende regime, og de har mistet mange familiemedlemmer og mange nære venner, som alle var helt uskyldige. Alligevel har de alle formået at komme videre i deres tilværelse med et overraskende fravær af vrede, bitterhed og had.

Jeg er opvokset med livsglæde og tro på fremtiden. Jeg har fået en stor gave med i livet. ”Den, der spiller musik, er rig”, sagde min farmor. Det er en enestående inspiration og en forpligtelse. Min families historie er min daglige motivation, min drivkraft. Verden må repareres. Og vi kan alle søge at reparere den nære verden omkring os.

Artiklens indhold er også udgivet i Daniel Øhrstrøms bog om Henrik Goldschmidt, *Manden, der ville reparere verden med musik*, og i bogen *Flugten* med indlagt CD med musik til Jella Goldschmidts digte. *Flugten*, som er Ernst Goldschmidts erindringer, er udgivet i anledning af 75-året for flugten til Sverige i oktober 1943.

NOTER

1. Artiklen er baseret på min families mundtlige beretninger, dagbøger og nedskrevne eller indtalte erindringer. De historiske oplysninger i artiklen har jeg fra min far.
2. Se <https://da.wikipedia.org/wiki/Schlesien>
3. Denne lejr er nu museum og har hjemmesiden: www.campdesmilles.org.
4. Alle citaterne fra Jellas dagbog i denne artikel er oversat fra tysk til dansk af min far.
5. Når Jella citeres retrospektivt, er kilden hendes egne senere erindringer. Dem har hun nedskrevet og indtalt på bånd. Hun læser sine dagbøger højt på en blanding af tysk og gebrokkent dansk. Jeg har tre hele kassettebånd, som jeg mener, er indtalt i 1990'erne. Min farmor skrev også smukke digte, som jeg har sat i musik. Efter flugten til Danmark nægtede hun at skrive digte på tysk og udtrykte sig i det hele taget nødigt på sit modersmål. Hun var meget vred på Hitler. Han havde taget hendes modersmål fra hende.

Familie, musik og taknemlighed